

*Михайло Гінзбург
м. Харків, Україна*

Особливості українських перекладів порівняльних і визначально-обмежувальних конструкцій англійськомовних та німецькомовних версій європейських стандартів

Abstract. *The article considers constructions with comparative adjectives, typical for European standards, and shows that, depending on the semantics, these constructions are divided into comparative and defining-restrictive. Presented are features of the Ukrainian constructions containing adjective comparatives, which should be taken into account by translators.*

Keywords: *comparative construction, defining-restrictive construction, comparative adjective, predicative position, semi-predicative position, binary predicate, valence.*

Істотною проблемою для українських перекладачів європейських стандартів становлять конструкції з компаративами, тобто з прикметниками/прислівниками вищого ступеня порівняння (англ. **comparative adjective/adverb**; нім. **Adjektiv/Adverb im Komparativ**). Усі три мови (англійська, німецька та українська) мають ці граматичні форми, і попри відмінності, зумовлені особливостями кожної мови, між цими граматичними формами зазначених мов є багато спільного [1, с. 53-55, 107-108; 2, с. 87-93, 213-214; 3, с. 67-71, 193-194; 4, с. 160-162, 182-183]. Тому основну проблему для українських перекладачів, як це не дивно, створює четверта мова – *російська*, під ментальним впливом якої, на жаль, і досі перебуває значна частина перекладачів.

Річ у тім, що в російській мові форма прикметникового компаратива (рос. форма сравнительной степени прилагательного) не має граматичних значень відмінка, числа, а в однині й роду. Тому вона принципово не може узгоджуватися з опорним іменником. Через її незмінність та збіг із формою співвідносного прислівникового компаратива кажуть про ад'єктивно-адвербіальний дериват, частиномовну належність якого визначають залежно від синтаксичної позиції: компаратив при іменнику, тобто у функції присудка чи означення (*Брат **выше** сестры. Эта книга **интереснее**, чем та. Этот плац **теплее**. Плац **теплее** мог бы согреть*) його вважають формою прикметника, а при дієслові, тобто у функції обставини та головного члена безособового речення (*Подняться **выше**. Эта книга написана **интереснее**, чем та. Одезь его **теплее**. Вчера было **теплее***) – формою прислівника [5, с. 315–316, 318–319]. А в українській мові прикметникові компаративи навпаки відмінюються та відповідно узгоджуються з опорним іменником так само, як і звичайні прикметники [6, с. 244–245].

На жаль, на це не зважає багато перекладачів, які уживають незмінної форми прислівникового компаратива там, де потрібна узгоджена прикметникова форма, і тим самим порушують норми сучасної української літературної мови. Тому, перекладаючи європейський стандарт на українську мову, дуже важливо чітко розуміти, де треба вживати прикметникового компаратива, а де – співвідносного прислівникового.

Окрім того, в російській мові об'єкт порівняння зазвичай ставлять у безприйменниковому родовому відмінку (*Брат выше кого? чего? сестры* [5, с. 328]), який у російській мові є відмінком порівняння (рос. падеж сравнения) [7, с. 90]. У сучасній³ українській мові родовий відмінок не виконує таких функцій, і прикметникові компаративи вимагають після себе таких прийменників: *від* + родовий відмінок (*Брат вищий від сестри*) та *за* + знахідний відмінок (*Брат вищий за сестру*), а також сполучника *ніж* + називний відмінок (*Брат вищий, ніж сестра*) [5, с. 327-328; 6, с. 245].

Грамотичні відмінності української мови від російської спричинюють і певні пунктуаційні помилки в українських перекладах європейських стандартів.

Тому питання правильного українського перекладу конструкцій з компаративами вельми актуальне. І саме це спонукало обрати такі конструкції об'єктом нашого дослідження.

Мета цієї статті – розглянути типові конструкції з прикметниковими компаративами, з'ясувати їхню семантику, а також визначити їхні українські відповідники.

Виклад основного матеріалу. У всіх розглянутих мовах якісні прикметники (*англ. qualifying adjective; нім. Qualitätsadjektiv, attributives Adjektiv*) безпосередньо передають ознаки предметів у граматичному розумінні (далі – граматичні предмети), тобто власне предметів, опредметнених процесів і

³ Ю. Шевельов зазначає, що «давніше прикметники другого ступеня керували безпосередньо родовим відмінком іменника (імени). Якщо тепер такі конструкції і трапляються, то становлять собою синтаксичний архаїзм, напр.: „Це на біду вже йде, коли пан сотник та буде розумніший мене” (Кв.)» [6, с. 245]. На думку Є. Тимченка: 1) родовий при компаративі трапляється в старих пам'ятках усіх слов'янських мов; 2) у сучасних слов'янських мовах цей відмінок продовжують широко вживати лише в російській мові, а в інших він трапляється дуже рідко, де його замінюють конструкції з прийменниками або зі сполучниками; 3) зокрема в українській мові дуже рідкі випадки вживання родового без прийменника, хоча на них можна натрапити у фольклорному матеріалі; 4) сполуки компаратива з родовим відмінком майже повсюдно витиснено сполуками прийменників *від (от)* із родовим відмінком або прийменників *за, над* зі знахідним відмінком; окрім того, компаратив сполучається зі сполучниками *як, ніж* та називним відмінком іменника [8, с. 114-116].

властивостей, величин, параметрів тощо – усього того, що позначають іменником. Прикметник як частина мови виконує в реченні дві синтаксичні функції: 1) означення, тобто атрибутивну, яка для більшості звичайних прикметників є первинною, та 2) іменної частини складеного присудка, тобто предикативну, яка зазвичай є вторинною [1, с. 53; 2, с. 84; 3, с. 61-62, 250-251, 254-255; 4, с. 156; 9, с. 263-264]. В обох цих функціях переважна більшість⁴ прикметників пов'язана лише з одним означуванням іменником, який у разі атрибутивного вживання зазвичай стоїть після прикметника, а в разі предикативного є суб'єктом предикативної конструкції. Тобто прикметник у предикативній синтаксичній позиції зазвичай утворює одномісний предикат якості та має одного обов'язкового валентного партнера – носія якісної ознаки [11, с. 198; 12, с. 210].

Компаратив – це мовний засіб, призначений виражати більший ступінь вияву зіставлюваної ознаки, характерної для двох носіїв або властивої одному носієві в різні моменти часу чи за неоднакових обставин [3, с. 67-68; 13, с. 27]. Тому кожен прикметниковий компаратив пов'язаний не менше ніж з двома іменниками, що зумовлює збільшення валентних позицій порівняно з одномісними предикатами якості. Тобто прикметниковий компаратив у предикативній синтаксичній позиції, яка для нього є типовою [9, с. 284], – це бінарний (двомісний) предикат якості-відношення, який відкриває дві синтаксичні позиції: суб'єкту та об'єкту:

$\langle \text{суб'єкт} \rangle \Leftarrow \langle \text{прикметниковий компаратив} \rangle \Rightarrow \langle \text{об'єкт} \rangle$,

де стрілки (\Leftarrow , \Rightarrow) позначають валентний зв'язок, спрямований від носія активної валентності до носія пасивної валентності (валентного партнера).

У текстах стандартів компаратив часто виконує власне прикметникову функцію, коли за згортання двох або й більше початкових елементарних простих речень в одне просте ускладнене прикметниковий компаратив разом із синтаксично залежними від нього словами переміщується із предикативної позиції у приіменникову і стає поширеним означенням. У цій вторинній приіменниковій позиції, яку в [13, с. 67] названо напівпредикативною, прикметниковий компаратив продовжує керувати об'єктом, тобто зберігає одну валентну позицію – об'єкту, тоді як координація як валентний зв'язок із суб'єктом перетворюється на невалентний підрядний зв'язок – узгодження, подане знаком \rightarrow , спрямованим від означуваного іменника до узгодженого означення:

$\langle \text{суб'єкт} \rangle \rightarrow \langle \text{прикметниковий компаратив} \rangle \Rightarrow \langle \text{об'єкт} \rangle$.

Зауважимо, що в обох цих синтаксичних позиціях (предикативній і напівпредикативній) український прикметниковий компаратив повинен узгоджуватися з опорним іменником відмінком, числом, а в однині й родом.

⁴ Окрім одновалентних прикметників, кожна мова може мати певну кількість двовалентних і тривалентних. Такі українські прикметники описано в [10, с. 11–15], а німецькі – в [11, с. 201].

Залежно від заповнення цих синтаксичних позицій можна виділити такі два основні різновиди конструкцій з прикметниковими компаративами.

1. Якщо суб'єкту та об'єкту позицію посідають іменники, що є назвами граматичних предметів, то такі конструкції є **порівняльними** і вони передають результати порівняння цих двох предметів за виявом ознаки, поданої прикметниковим компаративом. Сферою вживання таких конструкцій є не лише загальноживана мова, а й фахові тексти, зокрема стандарти. Приклад з компаративом у предикативній позиції:

англ.	The viscosity of oil is <i>greater than</i> that of water.
нім.	Die Viskosität des Öls ist <i>größer als</i> die (Viskosität) von Wasser.
укр.	В'язкість нафти <i>більша від</i> в'язкості води / в'язкість нафти <i>більша за</i> в'язкість води / в'язкість нафти <i>більша, ніж</i> (в'язкість) води.

Оскільки в наведеному прикладі йдеться про результат порівняння тієї самої величини для двох різних речовин, то, називаючи об'єкт порівняння, назву величини (у прикладі її виділено дужками) часто опускають, залишаючи лише назву речовини. Приклад наочно показує, що, по-перше, український прикметниковий компаратив узгоджується відмінком, числом і родом з опорним іменником жіночого роду **в'язкість**, а, по-друге, вимагає після себе прийменників **від** або **за** чи сполучника **ніж** перед назвою об'єкта порівняння **в'язкість води** у відповідному відмінку. Через це нормам української мови відповідають всі три подані українські варіанти.

Під впливом російської мови деякі автори й перекладачі вживають у таких конструкціях прислівникового компаратива й пишуть: **в'язкість нафти більшиє** (чого?) (в'язкості) води, порушуючи цим норми української мови.

У європейських стандартах зазвичай можна натрапити на порівняльні конструкції, у яких прикметниковий компаратив разом із залежними від нього словами перемістився в напівпредикативну позицію, наприклад:

англ.	At the discretion of the test facility the tests can be carried out with water, kerosene or any other suitable liquid, having a viscosity of <i>not greater than</i> that of water, or with gas (air or any other suitable gas).
нім.	Nach Ermessen der prüfenden Stelle können die Prüfungen mit Wasser, Kerosin oder jeglicher anderer geeigneter Flüssigkeit durchgeführt werden, deren Viskosität <i>kleiner oder gleich</i> der von Wasser ist, oder sie können mit Gas (Luft oder jedem anderen geeigneten Gas) ausgeführt werden.
укр.	На розсуд випробувувального органу випробувати можна водою, гасом чи будь-якою іншою придатною рідиною, що має в'язкість, <u>не більшу, ніж</u> (в'язкість) води, або газом (повітрям чи будь-яким іншим придатним газом).

Цілком рівноправними будуть українські конструкції з прийменниками *від* і *за*: *не більшу від в'язкості води* та *не більшу за в'язкість води*. З поданого прикладу випливає, що український прикметниковий компаратив і в цій позиції повинен узгоджуватися з опорним іменником *в'язкість* відмінком, числом і родом.

Треба звернути увагу на дві пунктуаційні особливості українського перекладу: 1) конструкція *не більшу, ніж в'язкість води* є узгодженим означенням, вираженим прикметниковим компаративом, що має при собі залежні слова й стоїть після означуваного іменника. Тому згідно з [14, § 158, I, п. 13, 1, а] такі узгоджені означення *відокремлюють комою (комами)*; 2) у цьому прикладі *ніж* – порівняльно-зіставний сполучник, що приєднує прикомпаративний другорядний член речення. Тому перед *ніж* треба *ставити кому* [14, § 158, I, п. 12].

2. Якщо суб'єкту позицію посідає назва фізичної величини або параметра, а об'єкту – числівниково-іменникова сполука, яка складається з числового значення та позначки одиниці виміру, – то такі конструкції є *визначально-обмежувальними*. Бо вони за допомогою прикметникових компаративів (із заперечною часткою *не* або без неї) встановлюють кількісні обмеження на значення величин (параметрів), визначаючи максимальне чи мінімальне граничне значення, що є верхньою чи нижньою межею діапазону значень певної величини (параметра). Обмежувальну умову визначає компаратив:

Умова	Англійська мова	Німецька мова	Українська мова
>	(be) greater <i>than</i> ; (be) higher <i>than</i>	(ist) größer <i>als</i> ; (ist) höher <i>als</i>	більший(-е, -а) <i>ніж</i> (<i>від, за</i>); вищий(-е, -а) <i>ніж</i> (<i>від, за</i>)
≥	(be) greater <i>than</i> or equal <i>to</i> ; (be) higher <i>than</i> or equal <i>to</i>	(ist) größer <i>als</i> oder gleich; (ist) höher <i>als</i> oder gleich	не менший(-е, -а) <i>ніж</i> (<i>від, за</i>); не нижчий(-е, -а) <i>ніж</i> (<i>від, за</i>)
<	(be) less ⁵ <i>than</i> ; (be) lower <i>than</i>	(ist) kleiner <i>als</i> ; (ist) niedriger <i>als</i>	менший(-е, -а) <i>ніж</i> (<i>від, за</i>); нижчий(-е, -а) <i>ніж</i> (<i>від, за</i>)
≤	(be) less <i>than</i> or equal <i>to</i> ; (be) lower <i>than</i> or equal <i>to</i>	(ist) kleiner <i>als</i> oder gleich; (ist) niedriger <i>als</i> oder gleich	не більший(-е, -а) <i>ніж</i> (<i>від, за</i>); не вищий(-е, -а) <i>ніж</i> (<i>від, за</i>)

⁵ Форма *less* є компаративом від *little* як у прикметниковому, так і в прислівниковому значенні [1, с. 54, 108; 2, с. 92, 213].

Прикметникових компаративів **вищий/нижчий** (англ. higher/lower, нім. höher/niedriger) дозволено вживати замість компаративів **більший/менший** для граничних значень тих величин, назв яких уживають з прикметниками **високий** та **низький** (наприклад: тиск, електрична напруга, температура, механічне напруження тощо). Подамо приклади визначально-обмежувальної конструкції з компаративом у предикативній позиції:

англ.	The maximum operating pressure shall <i>not be higher than</i> 16 bar.
нім.	Der maximale Betriebsdruck darf <i>nicht höher als</i> 16 bar sein.
укр.	Максимальний робочий тиск <u>не повинен</u> бути вищий ніж (від, за) 16 бар.

та в напівпредикативній позиції:

англ.	For Type 2 conversion device compliant with EN 12405-1 operating at a pressure <u>less than</u> 21 bar a separate absolute pressure transducer is employed
нім.	Für Mengenumwerter vom Typ 2 nach EN 12405-1, die bei einem Druck von <u>weniger⁶ als</u> 21 bar betrieben werden, wird ein separater Absolutdruckaufnehmer verwendet.
укр.	Для пристрою перетворювання 2-го типу відповідно до EN 12405-1, що працює за тиску, меншого ніж (від, за) 21 бар, застосовують окремий перетворювач абсолютного тиску.

Характерною відмінністю визначально-обмежувальних конструкцій від порівняльних є функція службового слова **ніж**, яке фактично стає постфіксом та утворює з прикметниковим компаративом нерозчленовану та нерозкладну змістову цілісність [15, 16]. Тому перед **ніж** коми **не ставлять** [14, § 158, I, п. 12, прим. 3, е].

Висновки. 1. Як у порівняльних, так і у визначально-обмежувальних конструкціях український прикметниковий компаратив повинен узгоджуватися з опорним іменником відмінком, числом, а в однині й родом.

2. В українських визначально-обмежувальних конструкціях граничне значення величини (параметра) у формі числівниково-іменникової сполуки приєднується до прикметникового компаратива за допомогою службових слів **ніж**, **від** чи **за**, які десемантизувалися й фактично стали постфіксами. Кожен постфікс вимагає свого відмінка: **ніж** – називного, **від** – родового, а **за** – знахідного.

3. На відміну від порівняльних конструкцій, у яких перед порівняльно-зиставним сполучником **ніж** ставлять кому, в українських визначально-обмежувальних конструкціях **коми** перед **ніж не ставлять**, оскільки тут **ніж** фактично стає постфіксом та утворює з прикметниковим компаративом нерозчленовану та нерозкладну змістову цілісність.

⁶ Щоб показати, що одному предметові ознака властива в меншій мірі, ніж іншим, уживають німецьких прислівників **weniger**, **minder**, що обидва є компаративами від **wenig** [3, с. 70, 194].

4. В українських перекладах узгоджені означення, що складаються з компаратива та синтаксично залежних від нього слів і стоять після означуваного іменника, **виділяють комами**.

Література

1. Жлуктенко Ю. О. Порівняльна граматики української та англійської мов / Ю. О. Жлуктенко. Київ : Радянська школа, 1960. 160 с.
2. Karamysheva I. D. Contrastive Grammar of English and Ukrainian Languages. 2nd edition, revised. Vinnytsia : Nova Knyha Publishers, 2012. 320 p.
3. Смеречанський Р. І. Граматика німецької мови. Київ : Радянська школа, 1960 . 355 с.
4. Граматика німецької мови / Д. А. Євгененко, О. М. Білоус, Б. В. Кучинський, О.І. Білоус. 3-тє вид., виправл. та доповн. Вінниця : Нова книга, 2013. 576 с.
5. Сопоставительная грамматика русского и украинского языков / Г. Д. Басова, А. В. Качура, А. В. Кихно и др.; отв. ред. Н. Озерова. Київ : Наук. думка, 2003. 534 с.
6. Шевельов (Шерех) Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : вид-во «Молоде життя», 1951. 404 с.
7. Грамматика русского языка в иллюстрациях: [для иностранцев, изучающих русский язык] / К. И. Пехливанова, М. Н. Лебедева. 5-е изд., испр. и доп. Москва : Русский язык, 1990. 352 с.
8. Функції генетива вь южнорусской языковой области. *Відмінки іменників української мови: студії Євгена Тимченка 1913–1928 років* / Гол. редкол. М. Железняк. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. XVI, 456 с. (Відтворення праць 1913–1928 років).
9. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
10. Пасічник І. А. Семантико-синтаксична валентність предикативних прикметників : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 1998. 17 с.
11. Степанова М. Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. Москва : Высшая школа, 1978. 258 с.
12. Костусяк Н. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
13. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників. Луцьк : Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. 180 с.
14. Український правопис / НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.
15. Гінзбург М. Правила вживання компаративів у фахових текстах. *Проблеми української термінології* : зб. наук. праць учасників XVII Наук. онлайн-конф. СловоСвіт 2022, 6–8 жовт. 2022 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. –Режим доступу:
http://tc.terminology.lp.edu.ua/ZIP/ConfSSXVII/Zbirnyk_XVII_NK_SlovoSvit2022.pdf